

Değişen Siyaset, Değişmeyen Siyasal Partiler

Oğuzhan GÖKTOLGA*

ÖZET

1960'lar sonrasında bir kurum olarak siyaset, modern dönemin başlangıcıyla kıyaslandığında farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar temelde kapitalizmdeki yapısal değişimlere bağlı olarak yaşanmıştır. “Anlam kaybı ve bireyselleşme”, “kapitalizmde yaşanan yapısal dönüşüm”, “ulus-devletin işleyişinde değişim”, “meta-anlatıların çöküşü”, “bireylerin taleplerinde yaşanan dönüşüm” siyasette yaşanan değişimin temel nedenleri olarak belirtilebilir (Göktolga, 2012: 30). Ancak, siyasette yaşanan bu değişimlere karşın, siyasal partiler görece daha az değişime uğramaktadırlar. Bu çalışmada bu durumun nedenleri de, alternatifsizlik, demokrasi için özgütlenmenin zorunlu olması, siyasal partilerin kendi işleyişlerinde dönüşümü zorunlu kılacak bir yapılanmanın oluşmaması ve siyasetin giderek teknik bir konu haline gelmesi başlıkları altında irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, siyasal parti, siyasal değişim.

CHANGING POLITICS, UNCHANGING POLITICAL PARTIES

After 1960s, it has been experienced some changes at politics. Most of these changes are up to structural change at capitalist economy. Individualism, structural change at capitalism, change at functions of nation-states, collapse of meta-narratives, and change at demands of individuals are some reasons of the change at politics (Göktolga, 2012: 30). However, while politics change, political parties do not change at the same level with respect to the mentioned change at politics. This has been tried to be analysed at this study under the subtitles of “being alternativelessness”, “necessity for organization for democracy”, “lack of an inner structuralization at political parties which forces a change” and “politics’ being a technical issue day by day”.

Keywords

Politics, political parties, political change.

1. Giriş

Bu çalışmada, “değişen siyaset” ifadesiyle, bir kurum olarak siyasetin özellikle 1960lardan sonra değişime uğradığı belirtilmeye çalışılmıştır. “Değişmeyen siyasal partiler”den kasıtsa, bir kurum olarak siyasette yaşanan değişime karşın, siyasal partilerin özellikle içsel yapılanmalarında, en azından siyasette yaşanan değişimlere nazaran, çok az değiştiği yönündeki düşüncedir.

* Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kampüs, Malatya
oguzhan.goktolga@inonu.edu.tr

2. Değişen Siyaset

Siyasette değişimin özellikle 1960lardan itibaren hız kazandığını söylemek mümkün. Şüphesiz, değişimi anlayabilmek için, daha doğru bir ifadeyle değişimin yaşanıp yaşanmadığının anlaşılabilmesi için, değişimden önceki durumu bilmek de gerekmektedir. Dolayısıyla, siyasette bir değişim yaşanıp yaşanmadığını anlayabilmek için 1960'lar öncesinde siyaseti temel hatlarıyla tasvir etmek gerekir.

1960'lar öncesinde siyaset, Avrupa'da modern dönemin tecrübe edilmesiyle birlikte oluşmaya başlamıştır. Demokrasinin tek rasyonel yönetim biçimi olarak kabul edildiği modern dönemde siyaset, üç temel unsur temelinde şekillenmişti. Birinci unsur, modern dönemle birlikte oluşmaya başlayan sınıfsal yapılanmadır. Modern dönemde siyasal örgütlenme, kendilerini gelecekle ilişkilendiren, sınıf çıkarına dayalı hareketler ve bunlara duyulan tepkiler etrafında gerçekleşmiştir. İkinci unsur mekândır. Modern dönemde siyaset devlet iktidarına odaklı ulusal sınırlar içerisinde gerçekleştiriliyordu. Modern dönemde siyasetin belirleyici unsurlarından biri olan ulus-devlet yapılanmaları bu bağlamda oluşmuş örgütsel yapılanmalardır. Üçüncü belirleyici ise ideolojilerdir. Öz olarak modern dönemde siyaset sınıf, ulus-devlet ve ideoloji temelinde şekillenmekteydi.

Sınıfsal yapılanmayla başlayacak olursak; modernite ile birlikte, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş yaşanmıştır. Toplumsal yapılanmadaki bu geçiş, büyük ölçüde, Avrupa'da ekonomik açıdan en güçlü sınıf haline gelen burjuvazinin ticaretten elde ettiği parayı sanayi alanında kullanması suretiyle gerçekleşmiş olan Sanayi Devrimi vasıtasıyla olmuş (Beriş, 2003: 490), Sanayi Devrimi adeta modernitenin maddi tözünü şekillendirmiştir (Kumar, 2004:103).

Sanayi Devrimi ile birlikte, feodal toplumsal ilişkiler üzerine kurulu geleneksel toplumsal yapıdan, burjuva sınıfı ve emekçi sınıf olmak üzere temelde iki sınıfın var olduğu, örgütlerin uzmanlaştığı; uzmanlaşmış örgütler arasında karşılıklı bağımlılığın var olduğu; rasyonellik, evrensellik ve fonksiyonel belirliliğin hâkim olduğu ilişki biçimleri olan ve "modern toplum" olarak tabir edile gelen bir toplumsal yapı oluşmaya başladı. Bu sınıfsal yapı içerisinde siyasal örgütlenme kendilerini gelecekle ilişkilendiren, sınıf çıkarına dayalı hareketler ve bunlara duyulan tepkiler etrafında gerçekleşmiştir. Sınıf temelli kitle partileri, modern dönemde siyasetin başat aktörleri olmuşlardır.

Modern dönemde siyasetin oluşumunda temel unsurlardan bir tanesi de ulus-devletlerdir. Ulus-devletler, modern dönemde ortaya çıkmış olmalarından hareketle, “modern devlet olarak da algılanırlar. Pierson, modern devlete ilişkin tanımlarının incelendiğinde, devletin 8 önemli özelliğinin görüldüğünü söyler. Bu özellikler şunlardır: Şiddet araçlarının tekelinde monopol, mahallilik (territoriality), egemenlik, anayasallık, kişisel olmayan güç, kamu bürokrasisi, otorite/meşruiyet ve vatandaşlık. Pierson’un kendisi bu 8 özelliğe bir dokuzuncuyu ekler o da vergilendirmedir (Pierson, 2004: 6).

Hızlı bir değişimin yaşandığı modern dönemle birlikte ortaya çıkan ideolojiler, modern dönemde siyasetin hem teorik hem de pratik alanda ana belirleyicisi olmuşlardır. İdeolojiler, dünyayı anlama ve kavrama yöntemi, dünyayı çözümlene yöntemi ve dünyayı değiştirme misyonunda bir araç olarak kullanılmaları dolayısıyla modern dönemde işlevsel olmuşlardır. Özellikle dünyayı dönüştürme misyonuna sahip olmaları, ideolojileri toplumsal, bilimsel analizlerden farklılaştıran yanındır (Çetin, 2007: 3). Her ideolojinin insan doğası, tarih süreci ve sosyo-politik yapı üzerine söyleyecekleri vardır. Diğer bir ifadeyle, her ideolojinin bir insan doğası anlayışı, tarihi anlama ve açıklama biçimi vardır. Ayrıca her ideoloji “daha iyi” bir sosyo-politik yapıyı önerir, hedefler veya vaat eder. Bu bağlamdan yola çıkarak ideolojiyi şu şekilde tanımlamak mümkündür: ideoloji, tahayyüle dayalı, birbirleriyle bağlantılı değer ve inançlardan müteşekkil bütünlük bir dünya görüşüdür (Malka, Lelkes, 2010: 158). ideoloji, bir inançlar, normlar, değerler bütünüdür ve aynı zamanda “olması gereken”, “ideal” sosyo-politik modeli içerir (Örs, 2009: 2). Bu yönüyle ideolojiler spontane olmayıp; insan zihninin üretmiş olduğu bir düşünceler zinciridirler. Bu anlamda iradidir; bireyi ve toplumu belirli bir amaca doğru harekete geçirme misyonuna sahiptir.

1960’larla birlikte bir kurum olarak siyaset değişmeye başlıyor. Bu değişimin birbiriyle bağlantılı birkaç nedeni var. Bu nedenlerden ilkinin “anlam kaybı ve bireyselleşme” çerçevesinde ele alabiliriz. 1960lar sonrasında rasyonaliteye duyulan inancın sarsılması ve modernleşmenin temel değerlerinden olan bireyselleşme, insanların dünyayı algılama biçimlerini değiştiriyor. Bunun sonucunda insanlar kendi dünyalarını, insanın üzerinde bir otoritenin varlığı ve düzenlemesi temelinde değil, kendi akli ve duygularıyla inşa etmeye başlıyorlar. Bu da temelde “daha iyi bir dünya”yı, “ortak iyi”yi bulmak suretiyle gerçekleştirmeyi hedefleyen ve “kolektif bir eylem” olan siyasetin kişisel yaşam, cinsellik, beslenme gibi bireysel alanlara kaymasına neden oldu.

Diğer yandan, insanların talepleri gündelik yaşama yönelik taleplerden oluşmaya başlamıştır. Gündelik hayata ilişkin birçok talep, doğrudan devletin karşılayacağı talepler olmaktan uzaktır. Devletin karşılayabileceği talepler de merkezi hükümetten çok yerel yönetimin hizmet alanları içerisinde yer almaktadır.

Siyasetin değişimindeki ikinci temel nedeni, “kapitalizmde yaşanan yapısal dönüşüm” başlığı altında ele almak mümkündür. Bu dönüşüm sonucunda ekonomide arz odaklı tüketimden, talep odaklı üretime geçiş yaşanmıştır. Bunun yanı sıra post-materyalist tüketim tarzı gelişmeye başlamış, meta tüketiminden çok kültürel ürünler Pazar ekonomisine dahil edilmiş ve Frankfurt Okulu düşünürlerinin adlandırmasıyla kültür endüstrisi,ne geçilmiş, modern sonrası toplum tüketim toplumu olarak algılanmaya başlanmıştır.

Kapitalist yapıdaki bu dönüşüm, sınıfsal yapıda bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Üretim ilişkisine dayalı klasik burjuva-proletarya sınıfı ayrımı yerine, finans, bilgi ve iletişim sektörlerinde çalışan üst düzey gruplar, yüksek-teknolojiye dayalı endüstriyel üretimde çalışan görece daha az sayıdaki endüstri işçileri, sanayi sonrası hizmet sektörü çalışanları ve güçsüzleşen ve giderek marjinalize olan alt sınıflar gibi ayrımlar yapılmaktadır (Gabardi, 2001: 102). Bu yeni gruplar yeni orta sınıfı oluşturmaktaydı ve gelişen bu yeni orta sınıf, işçi sınıfından sadece aldığı ücret ve yaptığı iş açısından ayrılmıyor, buna ek olarak materyalist değerlerden post-materyalist amaç ve değerlere de geçişin simgesi olduğu varsayılmaktadır (Coşkun, 2004: 85).

Siyasette yaşanan değişimin bir diğer nedeni, ideolojilerin siyaseti belirlemede etkisinin azalmasıdır. Postmodern, modern sonrası veya geç modern dönem olarak da adlandırılan gelen dönemde bilimsel bilginin diğer bilgi türlerine karşı üstün olduğu inancı sarsılmış, buna bağlı olarak da, “meta anlatılar” çağı sona ermiştir. Lyotard’ın Meta-anlatı dediği bu büyük inançlar eşitlik, adalet, hümanizm, ilerleme gibi modernist anlatılardır. İnsanlık bu büyük anlatılar etrafında gelişen büyük kitle ideolojilerin peşine takılmanın bedelini çok ağır bir biçimde ödedi ama onları bitiren sadece bu bedellerin ağırlığı değil, aynı zamanda gelişen yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin yarattığı atmosferdir. Bu atmosferde hiçbir büyük ideal eskisi kadar büyük taraftar kitleleri bulamayacak, çok daha küçük idealler etrafında küçük topluluklar oluşacaktır belki ama herkes kendi çapında biraz marjinal kalmış olacak veya tüketim ve hazzın geçerli olduğu genel kitlenin akışına kendini bırakacaktır (Aktay, 2008: 9).

Siyasetin değişime uğramasının bir diğer nedeni, ulus devletlerin işleyişinde ve işlevlerinde yaşanan dönüşümdür. Postmodern dönemin temel unsuru olan küreselleşme, devlet egemenliğinin sınırlanması, egemenliğin yerleştirildiği siyasal mekânı uluslararası ve bölgesel örgütlere açarak çoğullaştırması suretiyle modern devletin çözülmesi sonucunu doğurmuştur (Keyman, 2000: 12). Manuel Castels, sermaye serbestçe dolaşırken, siyasetin ümitsizce yerel kaldığını ileri sürer. Hareketin hızı gerçek iktidarı mekân dışı kılmaktadır. Mevcut siyasi kurumlar artık sermaye hareketlerinin hızını yavaşlatamadıkları için iktidarın siyasetten gittikçe uzaklaştığını söyleyebiliriz. Bu da artan siyasi duyarsızlığı, seçmenlerin en tepedeki tiplerin sahne ışıkları altında icra ettikleri iç gıdıklayıcı skandallar dışında “siyasi” olan her şeye karşı ilgilerini giderek yitirmelerini ve şu anda ya da gelecekte oralarda kimler oturuyor olursa olsun hükümet binalarından bir kurtuluş gelebileceği umutlarının sönmesini aynı anda açıklayan bir durum. Hükümet binalarından yapılan ve yapılabilecek olan şeyler, bireylerin günlük hayatlarında mücadele ettikleri meseleler için taşıdıkları önemi gittikçe yitirmektedir (Bauman, 2000: 28).

3. Değişmeyen Siyasal Partiler

Siyasal partiler, “kendini siyasal bir etiketle tanımlayan yasal ve meşru yollardan, sürekli ve istikrarlı bir örgüt aracılığıyla seçmenlerin desteğini sağlayarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye ve elde tutmaya çalışan siyasal bir topluluk”lardır (Sarıbay, 1997: 10). Siyasal partileri “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar” olarak da tanımlayabiliriz (Özbudun, 2010: 75). İnsanların siyasetle ilişkisi, yöneten-yönetilen ilişkilerinin tarihi kadar eski olmasına karşın (Şaylan, 1981: 5), modern anlamda siyasal partiler, yüz elli yıllık bir geçmişe sahiptir. Tarihi bakımdan çağdaş nitelikteki ilk siyasi parti örgütlenmeleri, değişik ve kendine özgü koşullarda ABD’de gerçekleşmiştir. Bu ülkede halen faaliyette bulunan iki büyük partinin ortaya çıkışları, Federal Anayasanın kabulü ile birlikte 18.yüzyılda gerçekleşmiştir. 1787 tarihli Federal Anayasanın hazırlanışı sırasında oluşan federalist ve antifederalist gruplar iki siyasi partinin doğuşuna da temel etken olmuştur (Mutlu, 2005: 8). Günümüzde siyasal partiler, bazı coğrafya ve dönemlerde “parti”lik vasıfları tartışılan örgütlenmeler de dikkate alındığında, hemen bütün siyasal sistemlerde, siyasal sistemin işleyişin temel unsurları haline gelmişlerdir.

Yukarıda kısaca tanımlamaya çalıştığımız siyasal partiler, yine yukarıda değindiğimiz siyasette yaşanan değişimlerden muhakkak etkilenmektedir. Bizim bu çalışmada “değişmeyen

siyasal partiler”den kastımız, bütün bu değişimlere rağmen siyasal partilerin işleyiş mekanizmalarının ve organizasyonel yapılarının değişmiyor olmasıdır.

Öncelikli olarak, siyasal yapıdaki değişimin siyasal partilere yansımalarına bakacak olursak, bu yansımaları birkaç ana başlık altında toparlamak mümkündür.

Siyasette yaşanan değişimler, her şeyden önce parti taraftarlığının sayısında ve taraftarlık düzeyinde bir azalmaya neden olmuştur. Bu durum biryandan ulus-devletin egemen alanının daralmasına, bir yandan “meta anlatıların çöküşüne”, bir yandan da bireylerin taleplerinin daha çok gündelik taleplerden oluşmasına bu taleplerin doğrudan devletten istenen ve devlet tarafından karşılanabilecek talepler olmamasına bağlıdır.

Bu durumun bir diğer nedeni de teknolojik gelişmelerdir. Teknolojik gelişmeler, parti örgütlenmesi içerisinde yer almadan, lideri dinleme ve anlama fırsatı vermektedir. Böyle bir durum, parti taraftarlığını ve sadakatini azalttığı gibi, seçmenlerin partiden çok lider üzerinden karar vermesine bağlı olarak, siyasal partilerde lider merkezliliği de arttırmaktadır.

Değişen siyaset, partilerin aracı kurum olarak kullanılma oranını da düşürmüştür. Siyasal partiler, modern dönemde olduğu gibi, yönetim kademesine taleplerin aktarıldığı yegane kanallar olmaktan çıkmıştır. Güçlenen sivil toplum kuruluşları ve gelişen teknoloji, baskı ve çıkar gruplarının ve bireylerin bireysel ve/veya kitlesel olarak siyasal partilerden bağımsız bir şekilde taleplerini yönetim kademesine aktarabilme imkanı sağlamıştır.

Değişen siyasetin siyasal partiler üzerine bir diğer etkisi de, partilerin politika belirleme kapasitelerini azaltmasıdır. Bu durumun ana nedeni, küreselleşme sonucu, yukarıda da değindiğimiz gibi, ulus devletlerin egemenlik alanının kısıtlanmış olmasıdır. Ulus devletlerin egemenlik alanının daralmasının ekonominin küreselleşmesi kadar önemli bir diğer nedeni, ulus devletlerin uluslararası sisteme her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaları ve her geçen gün daha fazla sayıda uluslar arası anlaşmaya taraf olmalarıdır. Ulus devletler, her geçen gün daha fazla uluslararası sisteme dâhil olmaktadır çünkü ulusal çıkarları gerçekleştirmek için, paradoksal bir biçimde ulusallıklarını yitirmek ve ulusallaşmak zorundadırlar (Castels, 2006: 460).

Siyasal partilerin politika belirleme kapasitelerinin azalmasında bir diğer neden partilerin “herkese açık”(catch-all) parti olma mecburiyetinde olmalarıdır. 1960lar sonrasında gelişen bu parti tipinin temel özellikleri, gevşek bir örgütsel yapılarının olması, yüzeysel ve belirsiz bir ideoloji ve daha çok seçimlere dayalı stratejiler geliştirmeleridir. Bu tür partilerin temel amaçları oylarını azami oranda artırmak, seçimleri kazanmak ve hükümet etmektir (Özbudun, 2010: 80). Herkese hitap etmek durumunda olan bir partinin sınırları belirgin politikalar üretmeleri de mümkün olmamaktadır.

Siyasette 1960’lardan sonra yaşanmaya başlanan ve yukarıda özetlemeye çalıştığımız değişimlerin siyasal partiler üzerindeki etkilerini belirtmeye çalıştık. Ancak, Bütün bu değişimlere rağmen siyasal partilerin işleyiş mekanizmaları ve organizasyonel yapıları değişmiyor. Bu durum birkaç nedenden kaynaklanmaktadır.

Bu nedenlerden ilki, siyasal partilerin siyaset kurumu içerisinde alternatifsiz olmalarıdır. Bütün sivil toplum kuruluşlarına, yeni sosyal hareketlere rağmen, siyasal partiler, demokrasinin işleyişinde temel aktörler olmaya devam etmektedirler. Çünkü, yasama ve (dolaylı ya da dolaysız biçimde de olsa) yürütme, siyasal partilerin oy verenleri ve temsilcileri tarafından oluşturulmaya devam etmekte. Diğer kurum, kuruluş, hareketler yasamayı ve yürütmeyi etkilemeyi hedeflerken, siyasal partiler yasama ve yürütmenin kendisi konumundalardır hala. Bu alternatifsizliğin kaldırılabilmesi zor. Mesela bizim “Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun”umuzda; “Siyasi partilerin milletvekili genel ve ara seçimlerine ve belediye başkanlığı ile belediye meclisi, il genel meclisi üyelikleri genel ve ara seçimlerine katılabilmeleri için illerin en az yarısında, oy verme gününden en az altı ay evvel teşkilat kurmuş ve büyük kongrelerini yapmış olmaları veya Türkiye Büyük Millet Meclisinde gruplarının bulunması şarttır. Bir ilde teşkilatlanma, merkez ilçesi dahil o ilin ilçelerinin en az üçte birinde teşkilat kurmayı gerektirir” ifadesi yer almaktadır.

Nedenlerden bir diğeri, demokrasi için örgütlenmenin zorunlu olmasıdır. Robert Michels, demokrasi için örgütlenmenin zorunlu olduğunu ve her türlü örgütlenmenin de bir hiyerarşik yapılanmaya yol açacağını söylemektedir. Bir sınıfa ait talepler ister ekonomik, ister siyasal temelde olsunlar, örgütlenme kolektif bir iradenin yaratılmasının tek yolu gibi görünmektedir (Michels, 1949: 21).

Nedenlerden bir diğeri siyasal partilerde değişim için zorlayıcı iç yapılanmaların oluşmamasıdır. Bu durumun temel nedeni de yukarıda da değindiğimiz gibi, siyasete olan ilginin farklı nedenlere bağlı olarak giderek azalmasıdır. Partilerin üye sayıları ve aldıkları oy oranları farklılık arz etse de, partideki “çekirdek kadro” olarak nitelendirilen yönetici kadro dar ve sabit olarak devam etmektedir.

Nedenlerden bir diğeri, siyasetin giderek teknik bir alan haline dönüşmesidir. Siyasetin teknik bir alana dönüşmesinin nedeni, ekonominin siyasal ve sosyal üzerinde belirleyiciliğinin artmış olmasıdır. Siyasal sorunların ekonomi yönetimine ilişkin teknik meseleler olarak yeniden tanımlandığı böyle bir durumda, vatandaşlar tarafından bu sorunların çözümüne yönelik olarak siyasal katılım zorlaşmaktadır. bu durum, bir yandan siyasal katılımı azaltırken, bir yandan da siyasal partilerin işleyiş mekanizmasına katılımı da azaltmaktadır. Siyasal partilerin iç işleyiş mekanizmalarında ancak, alanlarında uzmanlaşmış insanlar karar verme sürecini aktif bir biçimde etkileyebilmektedir. Bu da, partilerde giderek daralan çekirdek kadronun daha da daralmasına ve siyasal partilerdeki yapılanmaların durağanlaşmasına neden olmaktadır.

4. Sonuç

Siyaset, 1960’lardan itibaren ciddi bir dönüşüm geçirmekte, ancak siyasal partiler bu değişimden yapılanma işleyişi bağlamında görece az etkilenmektedir. Bu durumun temelde birkaç nedeni olmakla birlikte, esas neden, siyasetin artık yapısal bir dönüşüme uğrayan talepleri karşılamakta tek merci olmamasıdır. Bu durum siyasete olan ilgiyi azaltmış, siyasete olan ilginin azalması da siyasal partilerin iç işleyiş ve yapılanma anlamında durağanlaşması sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

AKTAY, Yasin; (2008), “Kavramsal Açıdan Modernizm ve Postmodernizm’e Bakmak”, Hece, Özel Sayı 16, Haziran, Temmuz, Ağustos, 2008, s. 8-16.

BAUMAN, Zygmunt; (2000), Siyaset Arayışı, çev. Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları,

BERİŞ, Emrah; (2003), “Modernite’den Postmoderniteye”, Siyaset, ed. Mümtazer Türköne, Ankara, Lotus.

CASTELS, Manuel; (2006), Kimliğin Gücü, çev. Ebru Kılıç, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları,

COŞKUN, Mustafa Kemal; (2004), Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Demokratik Açılımlar, Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

ÇETİN, Halis; (2007), Çağdaş Siyasal Akımlar, Ankara, Orion Kitabevi.

GABARDI, Wayne; (2001), Negotiating Postmodernism, Minneapolis/London, University of Minnesota Press.

GÖKTOLGA, Oğuzhan; (2012), Postmodernite ve Siyasal Kimlikler, Gazi Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

KEYMAN E.Fuat; (2000), Türkiye ve Radikal Demokrasi, İstanbul, Alfa Yayınları.

KUMAR, Krishan; (2004), Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları, çev. Mehmet Küçük, 2. baskı. Ankara, Dost.

MALKA, Ariel, LELKES Yphtach; (2010), “More Than Ideology: Conservative–Liberal Identity and Receptivity to Political Cues”, Soc Just Res, sayı 23, 2010, s. 156–188.

Michels, Robert; (1949), Political Parties A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy, trns. Eden ve Cedar Paul, The Free Press, Gelcoe, Illinois.

MUTLU, Abdullah (2005), Kurumsallaşmış Demokrasilerdeki Siyasal Partiler Sistemi İle Ülkemizdeki Siyasal Partiler Sisteminin Karşılaştırmalı Değerlendirmesi Ve Özgün Model Arayışları, İçişleri Bakanlığı APK Kurul Başkanlığı, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi.

ÖZBUDUN, Ergun (2010), Türk Siyasal Hayatı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

SARIBAY, Ali Yaşar; (1997), 99 Soruda Siyasal Partiler, Radikal, Bursa.

ŞAYLAN, Gencay;; (1981), Çağdaş Siyasal Sistemler, ,Ankara. TODAİE.

ÖRS, Birsen; (2009), “Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, sayı 40, Mart 2009, s. 1-12.

PIERSON, Christopher; (2004), The Modern State, London/New York, Routledge.